

STUDIJNÍ MATERIÁLY PRO PEDAGOGY

CELNÍK ROUSSEAU
MALÍŘŮV ZTRACENÝ RÁJ

... pohádkový Rousseau, mistr Rousseau; kdyby měl dar malířství a dovedl kreslit, učinily z něho jeho prostota a horlivost génia. V každém případě tito instinktivní, nezkušení a posmívání mají to, co chybí jejich obdivovaným kolegům: víru a čistotu.

A. Jarry,
la Revue blanche,
15. dubna 1902

01

0 Výstavě

První výstava Henriho Rousseaua na území České republiky představuje bohatou škálu jeho tvorby v dialogu s Pablem Picassem, Fridou Kahlo nebo Josefem Čapkem. Příběh malíře, který se proslavil legendárními výjevy z džungle, aniž by kdy opustil Francii, vypráví expozice v paláci Kinských na Staroměstském náměstí. Výstavu Celník Rousseau: Malířův ztracený ráj připravila Národní galerie v Praze ve spolupráci s pařížským Musée d'Orsay a bude k vidění od 15. září 2016 do 15. ledna 2017. Kolem osobnosti Celníka Rousseaua panovala řada mýtů – o jeho vojenské kariéře, zaměstnání i malířských aktivitách. Označován jako nedělní malíř či samouk ve skutečnosti získával rady od akademických malířů a učil se kopírováním děl pařížských galerií. Profesionální uměleckou dráhu zahájil roku 1893, kdy opustil místo výběrčího potravní daně. Ještě dlouhá léta po smrti kolovala legenda o Rousseauově účasti na vojenském tažení do Mexika. Vyprávění kamarádů, návštěvy botanické a zoologické zahrady či

přírodovědného muzea přitom byly jedinými zdroji pro zobrazení exotických výjevů z džungle. Malíř během života nikdy neopustil rodnou zem. Zpočátku se publikum jeho obrazům vysmívalo, ale postupně jej začali oceňovat někteří malíři, literáti i sběratelé. Ve svých obrazech předjímal nebo řešil podobné problémy jako Paul Cézanne, Paul Gauguin, Pablo Picasso či Frida Kahlo. Jako svůj inspirační zdroj ho vyzdvihovala zejména skupina Der Blaue Reiter v čele s Wassilym Kandinským. V českém prostředí byl Celník vnímán v průběhu času různě, důležitou roli hrál pro českou avantgardu. V druhé polovině 20. století vznikla v duchu slavného autoportrétu představa stylizovaného, trochu podivínského umělce s baretem, který neumí příliš malovat. Rousseau se stal archetypem pro českou populární kulturu. Příkladem budiž postava z filmu Jak básníkům chutná život, kde Rudolf Hrušínský sehrál sice sympatickou, ale svéráznou postavu malíře malujícího celý rok tentýž motiv zámku. Expozice v paláci Kinských představuje Celníkovy slavné scény z tropického pralesa (Zaklínačka hadů, Boj tygra s buvollem, Džungle s opicemi) vedle exotických motivů Maxe Ernsta, Toyen či Emila Filly. Rousseauovy krajiny s domky, továrními komíny, stromy, rybáři a chodci (Lávka v Passy, Chodci v parku, Alej v parku v Saint-Cloud) visí vedle krajin Paula Signaca, Georgese Seurata, Kamila Lhotáka nebo Jindřicha Štyrského. Jeho ženy doplňují zase portréty Fridy Kahlo nebo Pabla

Picassa. Slavný autoportrét Já, portrét-krajina, který koupila v roce 1923 československá vláda za víc než 300 tisíc korun (na tehdejší poměry vysokou částku), na výstavě doplňují díla Jiřího Koláře a Giorgia de Chirica.

kurátorka výstavy
Kristýna Brožová
Národní galerie v Praze

02

Biografie Henri Rousseau (1844–1910)

1839/ Objev fotografie Henrym Foxem Talbotem.

1844 / Henri Julien Félix Rousseau se narodil 21. května v Lavalu do rodiny klempíře Juliána Rousseaua a jeho ženy Eléonore, rozené Guyardové. Měl tři starší sestry a mladšího bratra.

1849–1860 / Studoval na základní škole a na lyceu v Lavalu. Nepatřil mezi nadané žáky, ale získal diplom za zpěv a kreslení.

1851 / Podnik Rousseauova otce se dostal do likvidace. Rodina se často stěhovala, než se v roce 1861 usadila ve městě Angers.

1863 / Začal pracovat u advokáta v Angersu, kterému ukradl několik franků a poštovní známky. Aby se vyhnul přísnějšímu trestu, přihlásil se pod nátlakem rodičů do armády.

1864 / Za krádež v advokátní kanceláři byl odsouzen k měsíčnímu vězení v Nantes. Po odpykání trestu se připojil ke svému pluku.

1867 / Poslouchal vyprávění vojáků, kteří se vrátili z Mexika, kam byli vysláni Napoleonem III. na pomoc císaři Maximiliánovi. Když později vysvětloval exotické náměty svých obrazů, předstíral, že se mexické výpravy zúčastnil.

1868 / Po smrti svého otce byl propuštěn z armády. Odešel do Paříže a získal práci písaře u soudního vykonavatele.

1869 / Oženil se s Clémence Boitardovou. Podle vyjádření z roku 1907 měl z tohoto manželství sedm dětí, ale pouze dcera Julia se dožila dospělosti. 1870 / V době prusko-francouzské války byl povolán k pluku do

Dreux, ale navzdory legendám o záchraně města se žádných bojů nezúčastnil.

1871 / V prosinci byl přijat do úřadu potravní daně a od února následujícího roku vykonával dohled zejména nad obchodníky s vínem a lihovinami ve strážnicích na nábřežích Seiny a u městských bran. V této době se pravděpodobně začal věnovat malířství.

1884 / Díky doporučení malíře Félix-Augusta Clémenta získal povolení kopírovat obrazy Musée du Louvre, Musée du Luxembourg a na zámcích ve Versailles a Saint-Germain-en-Laye.

1885 / Na Salonu odmítnutých poprvé vystavoval dva obrazy, které pravděpodobně předtím nebyly přijaty porotou oficiálního Salonu. Obdržel diplom Francouzské literární a hudební akademie za skladbu Clémence, valčík s předešlou pro housle nebo mandolínu, kterou věnoval své manželce.

1886 / Poprvé se účastnil Salonu nezávislých, založeného o dva roky dříve pod heslem „bez poroty a bez cen“. S výjimkou let 1899 a 1900 tam vystavoval pravidelně.

1888 / Jeho žena zemřela na tuberkulózu.

1889 / Světová výstava v Paříži, jejíž součástí bylo i slavnostní otevření Eiffelovy věže.

1889 / Pod dojmem Světové výstavy napsal divadelní hru o třech jednáních a deseti obrazech Návštěva výstavy 1889, která byla odmítnuta divadlem Châtelet a již poprvé vydal až v roce 1947 „otec dadaismu“ Tristan Tzara.

1893 / Odešel do důchodu, aby se naplno mohl věnovat malířství.

1894 / Seznámil se s autorem dramatu Král Ubu Alfredem Jarrym, od něhož získal přezdívku Celník.

1895 / Napsal krátkou autobiografii pro druhý díl knihy Portréty příštího století, který však nikdy nebyl vydán.

1899 / Oženil se s vdovou Joséphine Nouryovou.

1900 / V Paříži se uskutečnila světová výstava, jejíž součástí byly i druhé olympijské hry. Vzducholod' LZ1 hraběte Ferdinanda von Zeppelina absolvovala první krátké lety ve Švýcarsku.

1902 / Stal se učitelem u L'Association philotechnique, která pořádala kurzy kresby a malby pro dospělé.

1902/ Georges Méliès natočil film nazvaný Brahman a motýl.

1903 / Zemřela jeho druhá manželka.

1905 / Na Podzimním salonu se uvedl jedním ze svých největších obrazů, který nazval Hladový lev se vrhá na antilopu. Dílo bylo vystaveno poblíž obrazů Henriho Matisse, Andrého Deraina a Maurice de Vlamincka, jež kritik Louis Vauxcelles označil za šelmy (les fauves), z čehož byl odvozen název pro umělecký směr fauvismus. Je možné, že kromě výrazných barev přispěla k tomuto označení přítomnost Rousseauova obrazu.

1906 / Přestěhoval se do ulice Perrel 2b, kde mu sochař Armand Queval pronajal velký ateliér. Zde dával hodiny kreslení, malování a hudby. Prostřednictvím Jarryho se seznámil s Guillaumem Apollinaiem.

1907 / Na Podzimním salonu vystavoval Zaklínačku hadů, kterou vytvořil na objednávku matky malíře Roberta Delaunayho. V této době poznal uměleckého kritika a sběratele německého původu Wilhelma Uhdeho, jenž se stal autorem první Rousseauovy monografie.

1908 / Uhde zorganizoval jeho první výstavu, ale na pozvánky zapomněl uvést adresu. Apollinaire představil Celníka Pablu Picassovi, který na jeho počest připravil legendární banket v Bateau-Lavoir. Jindy se konaly večírky v Rousseauově ateliéru.

1909 / Byl podmíněně odsouzen za bankovní podvod z roku 1907. Začalo se mu však dařit a jeho díla kromě Ambroise Vollarda a Wilhelma Uhdeho kupoval maďarský sběratel a obchodník Joseph Brummer, italský spisovatel a malíř Ardengo Soffici, ruský malíř Sergej Jastrebzov (neboli Sergej Férat) a jeho sestřenice Hélène d'Éttingen (pracující například pod pseudonymem Roch Grey).

1910 / Poranil si nohu a 2. září zemřel v Neckerově nemocnici na gangrénu. Pohřbu se zúčastnilo pouze sedm osob, z umělců Paul Signac a Robert Delaunay. Apollinaire později napsal epítaf, který na náhrobek vytesal Manuel Ortiz de Zarate a Constantin Brâncuși.

03

Celník očima českých umělců

První samostatnou výstavu H. Rousseaua uspořádal v roce 1909 v Paříži Wilhelm Uhde, který v roce 1911 zorganizoval i jeho retrospektivu v rámci Salonu nezávislých a vydal i jeho první biografii. Pro členy skupiny Der Blaue Reiter se Rousseauovo dílo stalo stejně jako lidové umění, německé středověké umění, čínská a japonská tvorba, dětská kresba, původní africké a oceánské umění nositelem autenticity, ztělesněním pravého umění, které se zříká akademických konvencí.

Malíř Vincenc Beneš charakterizoval Rousseauův přístup jako naivní, přičemž tuto naivnost chápal jako absolutní přirozenost. Vyzdvihoval, že jeho malby jsou plošné, nepracují důsledně s valérovou modelací objemů, která by plošnost nahrazovala trojrozměrnou iluzí. Zahrnul je pod „primitivní“ umění, zdůrazňoval, že jsou založeny na čistě instinktivním přístupu, který vylučoval jakékoliv školení a rozvoj, což je důvodem, že se v čase nevyvíjejí. Pro architekta

Vlastislava Hofmana byl ještě důležitý prvek věcnosti – vlastnosti, která byla důležitá pro obrazy Josefa Čapka i Emila Filly.

Interpretaci Rousseauovy tvorby v českém prostředí předurčil text Josef Čapka z roku 1919, kdy ji popsal jako prostoduchou a líbeznou, namalovanou se vzácnou čistotou a nevinností. Paralelu k jeho dílu našel v vývěsních štítech – dílech anonymních tvůrců, které chápal jako prostředníky mezi věcmi spotřeby a člověkem. Zdůrazňoval, že nevznikly prostřednictvím prostoduchého kopírování skutečnosti, ale vycházely z vnitřního vědomí svých tvůrců. Vyzdvihl dále čistotu výtvarné práce, jasnost a názornost obsahu. Přiznal i postupný úpadek této tvorby. Za hlavní viníky tohoto úpadku považoval naturalismus a impresionismus, jež nazval druhem jakési rakoviny, „která strašlivě dovede rozžrati pevnou a jasnou tvář malby, rozhodává kresbu, porušuje barvu, ničí formu a kompozici, zatírá tvary a tváře“.

Karel Teige, mluvčí Uměleckého svazu Devětsil založeného v roce 1920, pokládal za možnou nápravu společnosti cestou proletářské revoluce. Namísto individualismu propagoval kolektivismus: umění se mělo záměrně obracet k lidovým sociálním vrstvám a odpovídat požadavkům proletariátu, proto kladl důraz na obsah výtvarného díla, sdělený jednoduchou, především srozumitelnou formou,

kterou v umění nacházel u Henriho Rousseaua a Maurice Utrilla. Oproti zájmu předválečných kubistů o ryze formální kvality Rousseauova díla (plošnost, práce s liniemi) vítězil v nové koncepci důraz na naivnost a poetičnost umělcových prací.

Nejsilnější rousseauovská inspirace se objevila v malbách Adolfa Hoffmeistera z let 1920–1923, které přejímaly motivy jeho obrazů, především krajinné kompozice s exotickou vegetací, mosty, letadly a lodmi. Tyto „rekvizity“, jak je Hoffmeister označoval, souzněly s poetikou Devětsilu a voláním po objevování nových dálek. Obdiv malířů Devětsilu k Rousseauovi netrval věčně. Štyrský považoval Rousseauovo dílo v roce 1925 za anachronismus: za úplně cizí, časově uzavřený projev, který nemá pro aktuální umění žádný přínos.

První česká monografie věnovaná Rousseauovi vyšla v roce 1937. Textem do ní přispěl i Vítězslav Nezval, jenž v jeho obrazech objevoval prvky zázračna a fantastiky. Současně v nich spatřoval přítomnost reálného, ale i ryze imaginárního světa – skutečnosti a snu, které jsou jako spojitě nádoby.

Tomáš Winter, Posel moderny: K výstavě Henriho Rousseaua, Art & antiques 9/2016. s. 10–18.

04

Klíčová díla výstavy

V roce 1894 Rousseau představil veřejnosti jeden ze svých nejdynamičtějších a obsahově nejvážnějších obrazů, který doprovodil krátkým vysvětlujícím textem: „Válka, žene se kolem, plná hrůzy, všude zanechává zoufalství, nářek a trosky.“ Alegorické ztvárnění utrpení a zkázy může být aluzí na prusko-francouzský konflikt z let 1870–1871, ale zároveň snahou ukázat své schopnosti v souladu s akademickou malbou.

Na Salonu nezávislých 1890 Rousseau vystavil ikonický obraz *Já, portrét-krajina*, v němž vyjádřil všechny své ambice. Celofigurální portrét, vyhrazený především význačným osobnostem, ukazuje zásadní proměnu Celníkovy autostylizace, která se udála pod dojmem Světové výstavy 1889. Rousseau v černém obleku, na hlavě široký baret, stojí v přístavu Saint-Nicolas u pařížského Louvru. V ruce drží paletu, na níž můžeme číst „Clémence et Joséphine“, křestní jména jeho dvou žen. Původně druhé jméno znělo Marie (Foucheroová, později provdaná za Frumence Biche), ale po sňatku s Joséphine Nouryovou v roce 1899 bylo přepsáno. Pozdější je také odznak na klopě saka, který se pravděpodobně vztahuje k získání titulu profesora kresby a malby od Filotechnické společnosti (L'Association philotechnique), jejíž kurzy pro dospělé Rousseau vedl. Na pozadí malby se promítá oslava moderní doby, symbolizovaná balonem a Eiffelovou věží.

K rehabilitaci zátiší přispěli až moderní umělci v čele s Paulem Cézannem, který se snažil spojit nové

vidění přírody s pevným řádem obrazové stavby. Cézannův odkaz poté rozvinul Pablo Picasso a kubisté pomocí principu vícehledovosti. Henri Rousseau ve svých zátiších naopak kladl důraz na frontalitu a detailní provedení, jako by chtěl předměty co nejvěrněji popsat.

Ještě dlouhá léta po Rousseauově smrti o něm kolovala legenda, že se zúčastnil vojenského tažení do Mexika. Ve skutečnosti zobrazil neprostupnou džungli a exotické krajiny, aniž by opustil rodnou Francii. Vyprávění kamarádů, kteří mexické dobrodružství zažili, četné návštěvy v botanické a zoologické zahradě Jardin des Plantes, prohlídky expozic Národního přírodovědného muzea (Muséum national d'histoire naturelle) a rozličné ilustrace, pohlednice a dobové fotografie mu stačily k tomu, aby vytvořil fantaskní svět na pomezí snu a reality. Motiv ztraceného ráje a nostalgickou touhu po neporušené přírodě promítl také do obrazu *Zaklínačka hadů*, který si objednala matka malíře Roberta Delaunayho jako připomínku své cesty do Indie. Zajímavostí je, že v tehdejších pařížských cirkusech vystupovalo i několik zaklínaček hadů.

Rousseauovo dílo inspirovalo nastupující generaci umělců, zvláště surrealisty Maxe Ernsta a Victora Braunera, který vzdal Celníkovi poctu v *Setkání v ulici Perrel č. 2b*.

1/ Malíři v botanické a zoologické zahradě Jardin des Plantes, Paříž. Z časopisu L'Illustration, 7. srpna 1902.

2/ *Brahman a motýl*, film natočil Georges Méliès, Francie, 1902

04

Klíčová díla
výstavy
galerie

1/ Henri Rousseau
Já, portrét-krajina
1889-1890
Praha, Národní galerie v Praze

2/ Henri Rousseau
Válka (Jízda sváru)
cca 1894
Paris, Musée d'Orsay

3/ Henri Rousseau
Zátiší
1910
soukromá sbírka

4/ Pablo Picasso
Zátiší s chlebem
jaro 1909
Paris, Centre Pompidou, Musée
national d'art moderne /
Centre de création industrielle

04

Klíčová díla
výstavy
galerie

5/ Zaklínačka hadů
1907
Paris, Musée d'Orsay

6/ Eugène Delacroix
Tygr a lev
1850
Praha, Národní galerie v Praze

Henri Rousseau
Boj tygra s buvolem
1908
Cleveland, The Cleveland Museum
of Art

05

Doporučená a použitá literatura

Čapek, Josef. *Nejskromnější umění. 2. vyd.* Praha: Aventinum, 1930.

Nezval, Vítězslav. *Henri Rousseau*, SVU Mánes 1937.

Uhde, Wilhelm. *Cesta k umění*, Praha 1948.

Effenberger, Vratislav. *Henri Rousseau*, SNKLHU 1963.

Fiala, Vlastimil. *Pětka z kreslení*, SNDK 1969.

Artieri, Giovanni. Vallierová, Dora. *Henri Rousseau*, Odeon 1980.

Stabenowová, Cornelia. *Rousseau*, Taschen 2004.

Winter, Tomáš. *Palmy na Vltavě: Primitivismus, mimoevropské kultury a české výtvarné umění 1850–1950*, Arbor vitae 2013.

Brožová, Kristýna. *Celník Rousseau – Malířův ztracený ráj*, Národní galerie v Praze 2016.

06

Informace

Autoři koncepce:
Gabriella Belli, Guy Cogeval
Kurátorka výstavy:
Kristýna Brožová

Vzdělávací programy /
Lektorské oddělení Národní
galerie v Praze
Místo /palác Kinských,
Staroměstské náměstí 12,
Praha 1

Termín výstavy /
15. 9. 2016 – 15. 1. 2017

Otevírací hodiny /
denně od 10 do 18 hodin
včetně pondělí

Doprava / Tram 17,
18 – Staroměstská
Vstupné / základní: 240 Kč,
snížené: 140 Kč

Vstupné pro školní skupiny
(bez programu) / 20 Kč /
1 osoba, Pedagogický
doprovod (2 osoby) zdarma
Informace o doprovodných
programech a rezervace
na tel.: 224 301 003 nebo
e-mailu:
vzdelavani@ngprague.cz,
www.ngprague.cz

Cena programu pro školy /
50 Kč / 1 žák při skupině 20
a více osob,
1 000 Kč / 1 skupina žáků
menší než 20 osob
Doba trvání / 90–120 min. /
Rezervace: dva týdny předem